

Назва: Наукові праці Національного університету харчових технологій
№33

УДК 330.1

А.О. Заїнчковський, д-р екон. наук

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ
ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА**

У статті розглянуті теоретичні засади та методологічні аспекти визначення ефективності виробництва. Проведено аналіз основних концепцій визначення ефективності виробництва.

Ключові слова: теоретичні аспекти, методологія дослідження, теорія відтворення, теорія прискорення.

А.О. Заинчковский, д-р екон. наук

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ
ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА**

У статті розглянуті теоретичні засади та методологічні аспекти визначення ефективності виробництва. Проведено аналіз основних концепцій визначення ефективності виробництва.

Ключові слова: теоретичні аспекти, методологія дослідження, теорія відтворення, теорія прискорення.

A.O. Zaïnchkovsky Dr. Econom. Sciences

**TEORETICHNI ASPECT TA METODOLOGICHNI PEREDUMOVI
VIZNACHENNYA EFEKTIVNOSTI VIROBNITSTVA**

Theoretical principles and methodological aspects of determination of efficiency of production are considered in the article. The analysis of basic conceptions of determination of efficiency of production is conducted.

Key words: theoretical aspects, research methodology, theory of recreation, theory of acceleration.

Глибокі перетворення та якісні зміни внаслідок здійснення економічних реформ, переходу до економіки ринкового типу потребують невідкладного вивчення й узагальнення теоретико-методологічних і методичних засад розвитку переробних галузей агропромислового комплексу в ринкових умовах господарювання. Ринкова система господарювання в загальному тлумаченні це економічні відносини, що ґрунтуються на засадах вільного підприємництва, різних форм власності на засоби виробництва, ринкового механізму взаємодії та впливу попиту і пропозиції, конкуренції та ціноутворення, обсяги виробництва та реалізації товарів і послуг, якість роботи, рівень споживання. Економічними поняттями ринкової системи господарювання є розвиток (або економічне зростання) та ефективність розвитку галузі економіки.

Проаналізувати теоретичні аспекти та методологічні передумови визначення ефективності завдання.

Вихідною методологічною основою дослідження проблеми підвищення ефективності розвитку галузі є трактування сутності економічної категорії ефективності суспільного виробництва, її змісту, видів та форм прояву, складових і призначення. На нашу думку, такий підхід зумовлений тим, що, по-перше, на всіх рівнях господарювання у будь-якій соціально-економічній системі ефективність виробництва головний фактор її нормального функціонування і основне джерело задоволення потреб людини; по-друге, позитивний та негативний вплив на кінцеві результати відтворювального процесу інших етапів просування продукту (розподілу, обміну, споживання) виявляється саме у виробництві через зміну обсягів виробленої продукції внаслідок зміни сукупних витрат на одиницю продукції; по-третє, переробні галузі агропромислового комплексу розглядаються як сукупність підприємств і виробництв, що виробляють продукти харчування та деякі інші товари, переробляючи сільськогосподарську сировину, тобто певний рівень суспільного виробництва.

Ефективність суспільного виробництва як економічна категорія

невіддільна від розвитку суспільного виробництва. Однак, з огляду на складність та багатогранність цього поняття, у вітчизняній та зарубіжній науці не існує однозначного чіткого тлумачення сутності даної категорії, а тим більше єдиних критеріїв її визначення.

Вивченню різних аспектів ефективності та економічного механізму її зростання приділяється значне місце в економічній теорії, враховуючи, що умовою соціально-економічного прогресу суспільства є саме підвищення ефективності використання живої та уречевленої праці. Але тривалий час вона як економічна категорія розглядалась не самостійно, а у зв'язку з вивченням окремих проблем розвитку суспільного виробництва.

Так, послідовно і глибоко досліджені ефективність капітальних вкладень, ефективність використання окремих факторів виробництва — предметів і засобів праці, робочої сили і т.д. Такий стан у першу чергу пояснюється тим, що на початковому періоді розвитку економічної теорії предметом її вивчення були основні економічні закони і механізм їх дії. В умовах ринкової системи господарювання ефективність ототожнювалась з поняттям прибутковості виробництва.

У західній економічній літературі в центрі проблеми економічного зростання (неокласичний напрям в економічній теорії) стоїть ідея оптимальної ринкової системи, яка зумовлює найбільш повне використання всіх виробничих факторів окремими економічними суб'єктами й економікою цілому. Тобто економічна рівновага і прогрес суспільного виробництва залежать від ефективного використання факторів виробництва та раціонального розподілу доходів, що забезпечує формування його оптимальної структури.

Аналіз виробництва провадиться з позиції виробничої функції, яка показує залежність між витратами на виробництво продукції та величиною її виробництва. Процес саморегулювання економіки передбачає постійний контроль за рівнем віддачі окремих факторів виробництва та ґрунтується на визначенні пріоритетів їх використання господарюючими суб'єктами. Залучення певних факторів пов'язується з економічною доцільністю їх використання у

виробництві.

Спочатку виробнича функція характеризувала проблеми технологічного вибору (тобто вказувала на залежність обсягів виробництва від технологічних пропорцій). Згодом почав враховуватися вплив зовнішніх факторів (співвідношення попиту і пропозиції, вплив суб'єктивних чинників на розміри нагромадження), а також інновацій на ефективність виробництва.

Виробнича функція як модель розвитку суспільного виробництва стає основою розробки внутрішньогалузевих балансів економічного розвитку, які базуються на принципі саморегулювання економічної системи шляхом формування раціональної структури виробництва. З часом неокласичні принципи розповсюджуються за межі аналізу ефективності виробництва, вивчається зв'язок між галузями виробництва, їх взаємовплив, пріоритетні напрями розвитку, вплив кожної з них на формування суспільного виробництва.

Методологія дослідження економічної ефективності підприємств ґрунтується на загальній теорії ефективності виробництва, яка стала менш активно розвиватися в останнє десятиліття. Значний внесок у вирішення цих проблем внесли видні вчені Т.С. Хача-туров, М.П. Федоренко, Л.В. Канторович, В.П. Кра-совський, В.В. Новожилов, Д.С. Львов, П.І. Багрій та багато інших.

Проте, актуальність дослідження проблем економічної ефективності обумовлена глибокими зрушен-

нями в теорії і практиці господарювання, яке відбувається з розвитком і формуванням ринкового механізму. В процесі розвитку ринкового механізму господарювання зростає необхідність дослідження і розробки теоретичних і методологічних проблем як важливої умови підготовки методів для оцінки і вибору оптимальних варіантів розвитку виробництва і удосконалення ринкового механізму управління виробництвом.

Подальший розвиток теорії ефективності виробництва, і зокрема, дослідження проблеми ефективності основних засобів обумовлено визначенням суті цієї категорії, її економічної природи, структури, механізму формування. Так, суть категорії «економічна ефективність» визначається тим, що вона є

складовою частиною теорії відтворення і має важливе значення для характеристики виробництва в умовах формування ринкового механізму господарювання

Теорія відтворення є важливою складовою частиною політичної економії. Вчення про капітал було створене одним із основоположників класичної політ-економії А.Смітом ще в XVIII ст. Згідно з класичним визначенням економічний розвиток суспільства — це довготривалий процес, який забезпечує збільшення продукту (доходу) у розрахунку на душу населення. Отож, можна скільки завгодно сперечатися, проте, якщо немає відповідного зростання, то раніше або пізніше не залишиться й тих, хто практично та ідеологічно його забезпечив, перебуваючи при владі.

Теоретично це положення було доведено А. Смі-том. Саме він вбачав багатство багатство не в грошах, а в продукті, створення і збільшення якого залежить лише від праці. Він же підкреслював значення спеціалізації, поділу праці та нагромадження капіталу. Щоправда, А.Сміт розглядав розвиток з позицій статичності і на думку К.Маркса, його вчення про капітал було одним із самих слабких місць в усій його системі. Притаманну А. Сміту статичність не було подолано Д. Рі-кардо та Дж. Стюартом Міллем. Певною мірою це зробили неокласики економічної теорії Г. Кассель, В. Вік-сель, А. Маршалл та інші.

Найбільш виразно ідею автоматичного регулювання попиту та пропозиції сформульовано в законі Ж.Б. Сея, який виходив з того, що у процесі виробництва створюється дохід, який повністю дорівнює вартості вироблених товарів. Це означає ідентичність прибутків господарських суб'єктів і засобів для закупівлі всієї продукції на ринку. Тим часом, у законі Сея, як засвідчила історія, є суттєвий недолік. Річ у тім, що не весь дохід обов'язково породжує попит на вироблені товари. Частина його неодмінно перетворюється на заощадження, в результаті чого на поточне споживання направляється лише частина доходу, а ряд вироблених товарів не реалізується, викликаючи безробіття та зниження доходів.

Слід зауважити, що економісти-класики не обмежувались лише констатацією рівності доходів і витрат, а намагались дати раціональне тлумачення заощадженням. Вони вважали, що заощадження обов'язково

трансформуються в інвестиції, що і підтримує ринкову рівновагу. Частина заощаджень функціонує на ринку в формі вільних грошей, за використання яких на цілі інвестування сплачується справедлива ціна у вигляді проценту, вона є ціною рівноваги, коли рівній кількості вільних грошей протистоїть рівна кількість засобів інвестування. При значних заощадженнях, які перевищують капіталовкладення, відбувається зниження процентної ставки, що відповідно веде до збільшення попиту на інвестиційні товари і тим самим до встановлення ринкової рівноваги.

Принципово нове положення загальних умов макроекономічної рівноваги у світовій економічній літературі розробив видатний англійський економіст Дж. Кейнс. За висловом історика економічної думки Е. Шамса, головний твір Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» відіграв у ХХ ст. таку ж велику роль, як «Багатство народів» у ХVІІІ і «Комуністичний маніфест» — у ХІХ століттях.

Згідно з кейнсіанським положенням, між приростом інвестицій і національним доходом існує стійке співвідношення, коли кожна одиниця витрат на інвестиції перетворюється в первинні доходи, а згодом, частина цих доходів, знов і знову перетворюється у нові доходи. Отже, виникає мультиплікаційний ефект нагромадження

Безперечно, внесок Дж.Кейнса в державне регулювання економіки, нове бачення грошей, фінансів та кредиту величезний. Варто зазначити, що його далекоглядність щодо обґрунтування державного втручання в розширене відтворення виробництва, впливу на зайнятість та обсяги виробництва через інвестиції, необхідність виваженої бюджетної та фіскальної політики була прогресивною. Недоліками його вчення була недооцінка: впливу зростання ціна процесу відтворення виробництва; тому, що підвищення попиту за недостатньої пропозиції породжує інфляційні процеси; впливу грошей, як міри вартості на забезпечення високих темпів економічного розвитку.

Названі недоліки призвели до появи прихильників неокласичної теорії грошей, які висунули теорію монетаризму. Цю теорію започаткувала група економістів, провідне місце серед яких посідає М. Фрідман (США). Базовою у вченні є кількісна теорія грошей, але вона вивчається в динаміці з

використанням статистичного аналізу.

Багато вчених сходяться на тому, що монета-риську теорію можна (застосувати в умовах стабільної економіки для поступального руху вперед.

Значний внесок у теорію відтворення вніс американський вчений И.Шумпетер, який розпочав свою наукову та педагогічну діяльність в Чернівецькому університеті. У своїх роботах «Теорія економічного розвитку» (1912), «Економічні цикли» (1939), «Капіталізм, соціалізм, демократія» (1942), «Історія економічного аналізу» (1954) та інших, основне місце відводилось аналізу праці та виробництву. Дуже багато уваги він надав заощадженням, інвестиціям та підприємництву. Розроблена ним концепція інновацій та новаторського підприємництва займає центральне місце.

Внесок у розвиток теорії відтворення та економічного зростання зробив видатний американський вчений російського походження, лауреат Нобелівської премії (1973 р.) В. Леонтьєв за розробку методу «витрати-випуск» і за його застосування при вирішенні важливих економічних проблем. Теорія аналізу «витрати-випуск» зводиться до системи лінійних рівнянь, в яких параметрами є коефіцієнти витрат на виробництво продукції. Реалістична гіпотеза та відносна простота визначення цих коефіцієнтів визначили величезні аналітичні та прогностичні можливості методу «витрати-випуск».

Економісти Р. Харод та П. Самуельсон розробили економічну теорію прискорення, або так званій «Акселератор» — макроекономічний коефіцієнт співвідношення зростання обсягів інвестицій та доходів. Він служить кількісним виразником «принципу акселерації», згідно з яким кожний приріст або зменшення доходу, попиту чи випуску продукції потребує у відносному вираженні більшого приросту чи скорочення інвестицій.

Вчені країн ринкової економіки розглядають, в основному, фінансові інвестиції через те, що там сформувався досить розвинений фондовий ринок.

В 1958 р. американські економісти Ф. Модільяні та М. Міллер висунули гіпотезу, що послужила поштовхом до розвитку теорії структури капіталу. В подальшому над цією проблемою працювали Г. Дональдсон, С. Майер, М. Гордон, Брігем, Дж. Лінтер. Теорія інвестиційного портфеля була розроблена американським економістом М. Марковичем. Співвідношення фінансових

матеріальних активів визначається коефіцієнтом фінансового взаємозв'язку, автором якого є американський економіст Р. Голдсміт. Вперше методику розрахунку коефіцієнта запропонував вчений на початку 60-х років ХХ ст. Коефіцієнт фінансового взаємозв'язку розраховується як відношення сукупних фінансових активів до величини матеріальних активів за вирахуванням чистих закордонних активів країни.

Формування оптимальної інвестиційної програми західними вченими з двох аспектів: визначення оптимальних форм фінансування комплексу інвестиційних проектів з метою мінімізації витрат та максимізації сукупної ефективності інвестиційної програми. Другий шлях повинен врахувати перш за все інтереси зовнішнього інвестора, якому при вкладенні коштів, важливо знати: що він від цього виграє, але також — настільки він ризикує. Формування оптимальної інвестиційно-фінансової програми висуває завдання узгодження інвестування та фінансування інвестицій при бюджетних обмеженнях. Вперше принципи вирішення цього завдання запропонував Дж.Дін. Вони ґрунтуються на співвідношенні потреби в капіталі та його пропозиції.

Визначення економічної ефективності виробництва результатів витрат живої і зреченої праці інколи ототожнюється ефективність виробництва з продуктивністю суспільної праці. На думку Б. Плишевського [1] продуктивність суспільної праці як величина суспільно необхідних витрат живої і зреченої праці, співпадає з народногосподарською ефективністю. Він відзначає, що продуктивність праці як затрати живої праці, основних і оборотних фондів на одиницю продукції співпадають з категорією ефективності виробництва, якщо не враховувати рівень використання виробничих ресурсів. При цьому розмежування цих категорій має місце лише тоді коли під продуктивністю праці вважається ефективність живої праці, а під ефективністю — продуктивність всіх витрат. Аналогічна точка хору в співвідношенні економічної ефективності виробництва і продуктивності суспільної праці дотримується ряд інших економістів.

Це обумовлено тим, що в практиці обліку і планування продуктивності праці розуміли спрощено, без врахування витрат уреченої праці. Однак відомо, що економія живої праці може супроводжуватися перевитратою

зреченої праці. В сучасних умовах із зростанням в складі виробничих витрат питомої аги витрат засобів виробництва, проблем економії не лише живої, але і зреченої праці та зростання її продуктивності набуває важливого значення у вирішенні багатопланових економічних і соціальних завдань.

Висновки. Слід зауважити, що ефективність виробництва найтісніше пов'язана з його інтенсифікацією. На наш погляд, більш загальною є категорія економічної ефективності виробництва порівняно з категорією інтенсивності, і за обсягом не різнозначні. Інтенсифікація виробництва тобто підвищення ефективності використання виробничих ресурсів є основною економічної ефективності виробництва.

Вважаємо що, результати розвитку галузі в нових умовах господарювання мають розглядатися з точки зору соціальної, екологічної й економічної ефективності, з обов'язковим урахуванням поєднання регіональних та галузевих інтересів. Однією з центральних проблем при опрацюванні методичних засад визначення ефективності є вибір і обґрунтування критерію та відповідної системи показників, що характеризують кількісну його сторону. Причому, для практичного вирішення проблеми підвищення ефективності розвитку галузі необхідне чітке уявлення про основні компоненти категоріального апарату, такі як основні складові, резерви, напрями і фактори її підвищення. Розмежування цих понять є важливою методологічною передумовою правильної кількісної оцінки рівня розвитку галузі і резервів підвищення ефективності її функціонування.